

Ամբաստանի զհաւատարիմ խորհրդական
 ի գործ չարութեան, որոյ ի վարձ փոխա-
 րինի հասոյց ամիրապետն՝ զբանաւ և կո-
 պանա ի մահ՝ զարդարապետ հասուցումն՝
 թէ և խոստովանութեամբ ի Վրիտոս,
 որով և խոստովանողն կոչեցաւ. իբր զի
 ի ներկայանալ ամիրապետին բոլոր կապի-
 լոցն ի Բուզայէ, և ի ստիպելն նորա զնո-
 սա յուրացութիւն, կապեաց և զԱմբաս-
 ան և ի բանախ. յորոց ոմանք զանգիտ-
 եալք՝ զարձան. այլք գրեթէ ամենեքին՝
 արտաքուստ ուրացան զքրիստոնէութիւն,
 բայց երեքն ի նոցունց՝ Ասեփաննոս Ան
 կոչեցեալ՝ Վրիգոր Մամիկանեան՝ և Արմ-
 բատ սպարապետ՝ չառնով յանձն զու-
 րացութիւն, Ասեփաննոս ասնջանօք կա-
 տարեցաւ, Վրիգոր փախստեաց ի բան-
 աէ՝ հասեալ ի Բագրեանդ գաւառ ի
 Վազանաձագ անուանեալ տեղին, ուր և
 յետ եօթն աւուրց վաղձանի՝ գլուխն
 առ ամիրապետն առաքի յԱշոտոյ որդ-
 ւոյն Ամբասայ. և Ամբաս զգլխամբ սրտի՝
 աւանդէ զհոգի ի բանախն: Օրով ի հա-
 տորն 4:

(Ի 1-1-1-1-1)
 ԱՐԼԻ ԱՐԳԵՊԵՍՏՈՊՈՍ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

Ս. ՀՈՒՓՍԻՄԻ:

Մէքի ընդ զարձուցէք Հոռոմոց աշ-
 խարհին ծանապարհները. արեղակը փեր-
 ջին ծառադայթիները ամփոփած երեկոյեան
 շամանդաղը կամայ կամոց կպատէր՝
 խուճր մի ծպտեալ աղջիկներ Հոռով

քաղաքին դռնէն ելան. երեսնին քօղով
 ծածկուած ոչ ոք զիրենք չձանչցաւ:
 Պահ մի հազիւ թէ անցած էր, նոցա
 ետէն գունդ գունդ լէզէոններ ելան, և
 քաղաքին դռները փակուելով՝ ոչ մուտք
 և ոչ ելք կթողուն. սահանագլուխ աշ-
 խարհները զօրաց բանակներ զինեալ կե-
 ցած են Հոռոմոց թագաւորին հրամա-
 նաւ, պահապանք կքալին ամեն պողո-
 տայ, կքննեն, կհարցանեն և փախստական
 աղջիկ մի կինտունն: Բայց այն աղջիկը
 ընկերակիցներով խմախին արդէն Հոռո-
 մոց աշխարհէն հեռացած Հայաստանի
 սահմանը մտաւ. քաղաքին դռները կրկին
 բացուեցան, լէզէոնները յոգնած յետ
 դարձան և չգտան այն աղջիկը. Վրիգի-
 ախանոս արտմութեան և յուսահատու-
 թեան մէջ ընկզմած հրովարտակ կղրկէ
 հեռաւոր աշխարհներ ի Պարսկաստան,
 ի Յունաստան, յԱզիպոս, և ի Հայաս-
 տան, որ այն փախստական աղջիկը փնտ-
 րեն, դանեն և իրեն զրկեն:

Հոռի ամոցն օրերն էին. Հայոց թա-
 զը Տրգատայ ծակաւ կծածանչէր, և ար-
 քայական գաւազանին Հայաստան խո-
 նարհած՝ խաղաղութեամբ և փառօք կը-
 ծաղկէր. Պարսկաստան նուածեալ և ընկ-
 ձեալ՝ չէր յանդգնէր ասպատակ հանել.
 Թշնամեաց զէնքերը փշուած, հատած,
 նոցա բանակները Հայոց հսկոյ թագաւո-
 րն ջարդած սպառած, գերեզմանաց մէջ
 փակած, կնքած էր. արեւմուտք հեար
 դաշնակից, արեւելք իրմէ կողոպ, և Հա-
 յաստանի բազմաչարչար սուրբ Հայրը
 Արաշատու Խոր-Վ իրապին մէջ ի
 բանա մահու արգելած, դիցապաշտ թա-
 գաւորին ձեռքէն ճշմարիտ հաւատքին հա-

մար և Անակայ դաւաճանութեան պատիժը քաղելով շայաստանի փրկութեան համար կազօթէ:

Աոյն ամսոյն Ասկեմօր Ասկեծին գից պաշտաման առաւօտն էր. թագաւորանիստ քաղաքը Վաղարշապատ ալեկոծեալ կղզրդէր. ժողովուրդը ծանապարհաց զըլուխները զիղուած, ոմանք թագաւորական ապարանքը, և ոմանք ևս քաղաքին հիւսիսային կողմը կվսգեն. ահա դաւազանակիր ծերունի մը ելաւ արքունի պողոտայէն, որ ամեն ծանապարհաց զըլխները կանգնելով այսպէս քորոզ կկարդար. « Այսօր շայոց քաջայաղթ թագաւորին հարսանիքն է, վագեցէք հիւսիսակողմը թագուհւոյն ընդ առաջ , , :

Աստ արքունի պիւճութեան ամենայն ինչ շքեղ և ծոխ էր, և հարսանեաց հանդէսը սկսած. թագաւորական ապարանքին վերայ այն արծուանշան զրոշները կծածանէին՝ որոնք շատ անգամ թշնամիք պատերազմաց մէջ Տրդատոյ բանակին ձակառը տեսած էին. արքունի նուագարանը քաղցր կհնչէր, կերգէր թագաւորին շուռմոց աշխարհին մէջ արած քաջութիւնքը և մղած պատերազմաց յաղթանակները. դիւց սղն նահապետին շայկայ ընդ Ռէլայ կռիւը, Շամիրամոյ առփանքը և Արայ քաջին զիւցազնակերպ նահատակութիւնը: շոն էին հաւաքուած նաև արքունի հրամանաւ Պողթն գաւառին քաջարուեստ բամբիւռն զարնողները, որոնք քաղաքին մէջ շատ տեղ տկուսբ բուրած այն օրուան հանդէսը միայն փառաւորելու համար կնուագէին, և հայրենի աշխարհին յիշատակները գեղեցկահիւս իմաստից ճարտարութեամբ կենդա-

նացնելով ժողովրդեան սրտին հրճուանք և խնդութիւն կազդէին. մանաւանդ գեղեցիկ այլարանութեամբ կերգէին սաեպ Ալանաց պատերազմը և Վաթինիկան հարսանիքը. որոց ներդաշնակութիւնէ հրճուացած կըռչէր. « Վարձան մեզ մեր նախնիհակայից օրերուն փառքը , , :

Թէպէտ և շայաստան դեռ իւր թագուհին չէր ծանչնար, բայց կզգար որ արժանի էր այն մեծ փառաց. Անակայ տըւած մահաբեր հարուածէն վերջը խնդացած չէր, և ոչ հայրենի հանդէսներ կատարած. գտաւ թագաժառանգը՝ որ Վասանեան անողորմ սուրբ խորտակելով ազաանց զինքը բանակալութիւնէ, բայց խնդութիւնը կատարեալ չէր, վասն զի այրի էր շայոց գահը. որոյ վերայ հիմայ աշխարհաց զարմանալի և թագաւորաց նախանձելի թագուհի մը բազմեցնելով, եթէ ոչ նորագեղեցիկ երեսաց՝ բայց սուրբ սսկերաց պիտի աղաչէր միշտ:

Արբօր հարսանեաց հանդէսը ըստ կամաց թագաւորին կկատարուէր, հրաման տուաւ որ շայոց թագուհին առազաստ բերին. զուեկագունդ կըլթաման, զօրպ պիտք հանդերձ զօրօք շքեղաշուք կարգ կարգ ըստ օրինի պատերազմի ելան, և պատեցին ծանապարհները ուսկից շայոց թագուհին պիտի անցնէր. անկէ վերջը ձիաւորաց գունդը ելաւ, և քաղաքին հիւսիսակողմը տարածուեցաւ. ոսկիապատ կառքեր ետէէ ետե արշաւելով կըթռչին, շքեղ գահաւորակներ թագաւորին սպասաւորները կտանին. նախարարք և դրանիկ պարգեներով ընդ առաջ կգիմեն, և նոցա տիկնայքը հարսանեաց պատմուծանները կկրեն. իսկ տոհմական

ւով Աստուծոյ կազօթէր. և այլա ոտքի կանգնելով ազդու ձայնիւ, դռնեց հեթանոսս ամբոխին. « Այտ ատրէք, ևտ, ծիրանին և պատմութեանը՝ զոր ես իմանկու թեանէն մերկացայ, և ասացէք ձեր թագաւորին որ՝ նուիրեալ եմ Աստուծոյ հոգւով և մարմնով, և ուխտեր եմ զինքը միայն սիրել մահու չափ »:

Իսկ թագաւորը ուրախ և շքեղ գահը բազմած թագուհւոյն կնիկաւոր. ոչ պատերազմաց և ոչ աշխարհին վերայ կմասձէր. զգուանօք կնայի յաղթական երկաթին վերայ, որով թշնամեաց զլուսը փրշրած շայաստանի փառքը և համբաւը ընդ ամեն աշխարհ հաշակած էր. սոսկալով կրշիշէ պատերազմները և աչքին առջև կրբերէ յաղթութեանց դաշտերը, երբոր ինքը լուսակիլ սեաւ երիվարը աշտանակեալ, ետեէն քաջարող թանակը ընթանալով, թշնամեաց ընտիր գուրդերը գետին տապալելով ընտանեաց և աշխարհաց բաղը կխաւարէր. այլ նոյն միջոցին սիրով հրձուացեալ կղզար, և կերպէր միայն առագաստին երջանկութիւնը և պայծառ բաղըր. ահա իշխաններէն ունիք կհասնին, և կգառմեն եղած անցքը:—

Մեծագոր թագաւորին կերպարանաց վրայէն սիրոյ թախտը անհետանալով ի ընդութիւնը դարձաւ ի արամութիւն. հիացաւ, կատկեցաւ. « Արեմն աղբ անծանօթ օրիորդն ալ, դռնեց, զոր ես շայոց թագուհի ընտրեցի, Վրկորի Աստուածը կպաշտէ, որ կամսցս չհնազանդեցաւ և չպաշտեց զԱնահիտ, չարչարեցի, տանջեցի, և հուսկ այլա Խոր Վիրապին մէջ թաղեցի »: ասաց թագաւորը, կտողած գահէն ելաւ, կշրջէր և կխոսար. և դար-

ձաւ իշխանաց որոտալով կրկնեց. « Ի՞նչ պիտի ասեն արեւելք և արեմաւոր՝ որ Տըրդատ չկրցաւ աղջկան վր յանդգնութիւնը կտարել. գնացէք բռնութեամբ բերէք:— Այս հրամանը թագաւորն սուաւ. իսկ իշխանք և սպասաւորք կփութան հրամանը կատարել. հասան Վաղարշապատու հնձանքը, յարձակեցան, յափշտակեցին զՌիփսիմէ ընկերակցացն զրկէն, երբեմն վերամբարձ՝ երբեմն ալ ընդ քարշ կտանին զինքը թագաւորին:—

Մը է հիմայ Ռիփսիմէ. թագաւորին ապարանքը առագաստին մէջ արգելալ. երթանք զինքը հոն ևս տեսնենք:— Ահա բացուեցաւ առագաստին դուռը. ո՞վ ներս մտաւ. շայոց քաջայաղթ, հսկայ, աշխարհաւեր, անընկճելի, սէգ թագաւորն Տըրդատ, Արքայական ամենայն պերճութիւնը և շքեղութիւնը վրան կկրէր, որոյ նման տեսած էր զինքը շքեղ շայաստանն օրը միայն՝ երբօր փախստական թագաժառանգը յաղթական զինօք դանալով Անահայտ քաղնին զրայէն արքայական թագը և գաւազանը ընդունելով շայոց գահը կժառանգէր: Օրիանին Վոթթացոց Ռաշէ թագաւորին կանակէն յափշտակած էր, մատանին Ռոմոնոց Վիոկղեթիանոս կայսեր, իսկ գլխուն թագը հօրը մեծին Խոսրովայ, որով Վաղարշակ և իւր յաջորդք պսակուեցան:—

Այսպիսի շքեղութեամբ շայոց թագուհւոյն առագաստը մտնելով ծիրանի և մատանի պարզե կտանէր նմա, կտողած, շփոթած թագաւորը դարձեալ սիրով ամոքեալ հրձուացած կերեւէր. բարկութեան մէջը փարատած մեծարանքը կը յայտնէր. չէին այն ահարկու ցցուած յուն-

քերը՝ որ թշնամիք շատ անգամ տեսած սարսփած էին, ոչ այն վրիժառու աչքերը՝ որով Պարսից աշխարհին վերայ կնայէր և կշափէր, և ոչ այն ահեղ ձայնը՝ որով հիւսիսային ազդաց գուարով կը թնդացնէր զիրենք. այլ խնդութեամբ և սիրով զգածեալ կուզէր Հայոց թագուհւոյն յանդգնութեանը ներդրումիս լի ներով սիրաբ գրաւել: Հիւսցաւ թագաւորը զինքը տեսածին պէս, առագաստին պերճութիւնը քան նորա գեղեցկութիւնը անհամեմատ խոնարհ էր. երանի տըւաւ, երջանիկ սեպեց զինքը քան զՆիօղէտիանոս, որոյ կորուսած բազը ինքը գտաւ և պիտի վայելէր. և բոլոր արեւելեան ազգաց գեղեցիկ և ընտիր թագուհիք իրրե նաժիշտ պիտի համարուէին Հայոց չքնադագին զշնոյնն բով:

Թագաւորը երկոյն ատեն վրան կնայի, և վերջապէս այսպէս խօսի սկսաւ. «Աս եմ, ասաց, այս ձոխ և մեծազօր ազգին թագաւորը. ինձմէ առաջ դահիս վերայ հսկայք և աշխարհակալք իշխեր են, որոց փառքին և քաջութեանցը նախանձորդ և կարող եմ. անուհս Հոռոնց մէջ հրաշակեալ, Պարսկաստան և Ատրեստան զիս կձանձնայ. զքեզ ընտրեցի բիւրաւոր աղջիկներուն մէջէն արքայական առագաստս պայծառաց ելով փառացս հարդը ընել, և Աւ սկսաւ չափել մեծատարած թագաւորութեան սահմանը, համբեց նախարարաց դահիրը և զօրաց բազմութիւնը, պատմեց հին և նոր յազթութիւնքը, մեծութիւնը և ճիսութիւնը առջևը թափելով կրկնեց, «Ար հետս իշխելով այս ամենայն փառքը պիտի ժառանգես եթէ յանձն առնես Հայոց թա-

գուհի լինելու, և պարգևեց իրեն ծիրանին և մատանին:

Պոչեց Հոնիսիմէ զօրացեալ թագաւորին երեսն ի վեր, ամփոփեց ձեռքը, և քայլ ընդ քայլ ետ քաշուելով մերձեց, վանեց իրմէ. — «Ե՛նչ յանդգնութիւն է, գոչեց թագաւորը, զքեզ՝ անձանօթ աղջիկ, անարգ և թշուառ վիճակէ մինչև թագաւորութեան գահը բարձրացնելով բազմասիրունդ քաջ ազգի թագուհի կը պսակեմ, եթէ կտանես ուր սէրը սրտիս մէջ կկայայ, սուրբ՝ մահն ալ ձեռացս մէջ կվտարի, միայն գեղեցկութեանդ համար կխնայեմ և կնկրեմ քեզ, և Խոկ Հոնիսիմէ զարձաւ այսպէս թագաւորին պատասխանեց. «Փառքերեդ կհրաժարիմ և պիզծ կհամարիմ առագաստդ, պատրաստ եմ մեռնիլ երկնուօր թագաւորիս սիրոյն համար, որում զիս նուիրած խոստացեր եմ հաւատարիմ մնալ. թող տուր զիս իմ անարգ վիճակիս մէջ մնամ, որ ես կամօքս ընտրեի եմ»:

Աչ ոք բազկաւ և ոչ ոք զնուք կրցեր էր խրոխտալ այն թագաւորին դէմ. ուստի զգաց մէկէն ախոյեանին զօրութեան չափը, գազանային կատաղութեամբը դարձեալ եկաւ գտաւ զինքը, ժանաացաւ աչքը, կերպարանքը դառնացաւ, ժողովեց ուժը, հսկայացաւ, արձանացաւ, ուղղեց ինքը զինքը, և ոսկերաց զօրութեան վըտասանալով յարձակեցաւ Հոնիսիմէի վերայ:

Ազակնք, մաննք թագաւորական պարանքէն ներս, և հանդիսատես լինինք այս մեծ նահատակութեանս. ինչպէս թշնամույ դէմ՝ նոյն օրինակ կմաքառի, և յաղթել կձգնի. կգոչէ, կաստէ, ահեղ

աչքերը անկած՝ սարսափ կուզէ տալ, մէկ քայլ յառաջ կ'յարձակի, երեք քայլ ախոյեանը զինքը կ'վանէ և կընկրկէ, կը փորձէ կրկին՝ կնահանջէ կրկին, արիւն անշարժ թիւ է հակառակորդը, աներևոյթ զօրութիւն մը կ'զօրացնէր զինքը, որ հզօր էր քան զթագաւորին բազկաց ուժը: Առուեցաւ բռնաւորը բոլոր ուժով, և ըստ պատերազմական արհեստին ամենայն հնարագիտութիւնք ի գործ դրաւ, բայց չկրցաւ յաղթութիւնը ժառանգել, որ մեծ և գեր ի վեր կ'համարէր քան ամենայն յաղթական դափնի: Այն ատեն զիջաւ, խնարհեցաւ, և սկսաւ յաղթականին պթութիւնը խնդրի, և սիրաբանջը պարզելով ասաց. «Տես խնարհեալ ոտքերուդ ասկ քաջ ազգիս թագաւորը, մի՛ ատեր զինքը, և մի՛ գրկեր առագաստ երջանկութիւնն՝ որ քեզ մով կ'յուսայ, և թէ թագաւորութիւնս և ժողովուրդս քեզ կ'համարին՝ երթամ յաղթեմ աշխարհաց, աւերեմ, կողոպտեմ, թագաւորաց թագուհեաց թագերը յափշտակելով քերեմ, թափեմ ոտքերուդ ասկ, և զքեզ ազգաց և աշխարհաց ևս թաղուհի կարգեմ », : Բայց յաղթականը չզիջաներ աղաչանացը, կատէ, կնախատէ զինքը, և զայրացեալ վերան կնայի:

Մենամարտեցան մինչև զիշերուան մէկ պահը, և այս առաջին անգամ էր որ՝ աշխարհաց յաղթող թագաւորը յաղթուած գահին վերայ ընկաւ մնաց յուսահատեալ, տեսէք, մի՛ թէ կ'ձանձնաք՝ ծիրանին պատուամբ, զլսոյն թագը և թագաւորական նշանը սանակսի ցիր և ցան գետնին վերայ կշողան, ամօթապարտ

կնայի, կտեսնէ յաղթականը անողորբելի զիմացը կանգնած, բայց վրէժխնդիր ըլլալու զօրութիւն չունի: Իսկ այս այն թագաւորն է, որ շուովմայ կրկիսին մէջ բազկոց ուժովը ձիւրջաւ կառքերը կը կանգնեցնէր, որ շուովմայ աշխարհը մենամարտութեամբ Առթացուց շուէ թագաւորին ձեռքէն կաղաւեր, որով և ինքը արժանի կըլար իւր նախնեաց դահը ժառանգել, որ իւր զօրապետին՝ Ղիկանէին վրանին դուռը միայնակ կանգնած իւր տէրը կ'պաշտպանէր բոլոր զօրաց բանակին դէմ, որ վայրի ցուրերուն կ'զիւրնեւրէն բռնած թօթուելով կ'կորդէր, որ վիզերուն մէջ հետեակ մանելով՝ իրարու վերայ գետին կտապալէր, որ զՎահագուհին պատերազմի գաշտին մէջ մէկ սրոյ հարուածով զինքը և զձին միջակաուր կընէր, այս այն թագաւորն է՝ որ Քրիստոսի նահատակը զՎրիգօր տասն և չորս տարի վերջը Խոր - Ալիբազէն հանեց, հալածեց շայտտանէն զիցապաշտութիւնը, և եօթը օրուան ճանապարհ հեռացաւ, գնաց Մասիս լեռնէն վեր, և ուժը հաստ անտաշ ստուար քարեր կռնակը զարնելով՝ կրերէր շուփսիմէի վկայարանին հիմը կ'ձգէր:

(Ի յեռ-գոյն)

Մ. ՔԱԼԵԱՆ.

